

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΦΙΛΑΡΕΤΟΥ ΠΕΡΙ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑΣ ΣΦΥΓΜΩΝ

Για τὸν γιατρὸ Φιλάρετο δὲν εἶναι γνωστὴ καμιά ἀπολύτως πληροφορία, καὶ ἡ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ἔζησε προσδιορίζεται μόνο με βάση κάποιες ἐνδειξεις. Ἔτσι ὑποθέτουμε ὅτι ἡ δράση του πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ μᾶλλον στὸν 8ο αἰ. μ.Χ.,¹ ἐνῶ μετὰ τὸ ὄνομά του συνδέονται δύο συγγράμματα σφυγμολογικοῦ περιεχομένου. Τὸ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ φέρει τὸν τίτλο *Περὶ πραγματείας σφυγμῶν*, καὶ βασικὴ πηγὴ του εἶναι τὸ ψευδο-γαληνικὸ *Περὶ σφυγμῶν πρὸς Ἀντώνιον φιλομαθῆ καὶ φιλόσοφον*, ἐνῶ τὸ δεύτερο ποὺ τιτλοφορεῖται *Περὶ σφυγμῶν πρὸς Ἀντώνιον φιλομαθῆ καὶ φίλον αὐτοῦ* δὲν εἶναι παρὰ τὸ ἴδιο τὸ ψευδο-γαληνικὸ ἔργο ποὺ ἦδη μνημονεύθηκε μετὰ κάποια ἐλαφρὰ παραλλαγὴ (ἢ ἀντιγραφικὸ λάθος;) στὸν τίτλο.

Τὸ *Περὶ πραγματείας σφυγμῶν* παραδίδεται ἀπὸ ἓνα μόνο χφ., τὸν κώδ. Laurent. plut. 59, 14 (13ος αἰ.) [L1], φφ. 162r-171r (: τοῦ Φιλάρετου *περὶ πραγματείας* [sic] *σφυγμῶν*), ἐνῶ τὸ δεύτερο, ὡς προσγραφόμενο στὸν Φιλάρετο, ἀπὸ δύο χφ., τὸν κώδ. Laurent. plut. 59, 14 (13ος αἰ.) [L2], φφ. 171r-177r (: *ποίημα μικρὸν Φιλάρετου τῶν σφυγμῶν πρὸς Ἀντώνιον φιλομαθεῖ καὶ φίλον αὐτοῦ*), καὶ τὸν κώδ. Ἐθν. Βιβλιοθ. (Ἀθήνα) 2922 (14ος αἰ.) [A], φφ. 99v-104r (: *ποίημα Φιλάρετου περὶ σφυγμῶν πρὸς Ἀντώνιον φιλομαθῆ καὶ φίλον τὸν μικρὸν* [ἔρυθρ.]).²

Τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ παραπάνω δύο ἔργα ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν J. A. Pithis, ὁ ὁποῖος λόγω τῆς στενῆς ἐξαρτήσεώς του ἀπὸ τὸ δεύτερο, γιὰ τὴν ἐκδόσή του ἔλαβε ὑπ' ὄψιν του καὶ τὰ τρία χφφ., καὶ ἐπὶ πλέον τὴ λατινικὴ μετάφραση τοῦ πρῶτου.³ Στὴν ἔκδοση λοιπὸν αὐτοῦ τοῦ σφυγμολογικοῦ ἔργου τοῦ Φιλάρετου πρέπει νὰ γίνουν οἱ ἀκόλουθες παρατηρήσεις:

1. Ὁ Φιλάρετος πρέπει μᾶλλον νὰ γνώριζε τὸ *Περὶ σφυγμῶν* τοῦ Θεοφίλου πρωτοσπαθαρίου (7ος αἰ. μ.Χ.), ἐνῶ τὸ ἔργο τοῦ Φιλάρετου τὸ γνώριζε καὶ παρέθετε ἀποσπάσματα ἀπὸ αὐτὸ ὁ Ραζής/ar-Rāzī (9ος αἰ.)· βλ. Pithis, *Die Schriften Περὶ σφυγμῶν des Philaretos* (βλ. παρακάτω, ὑποσημ. 3), σσ. 35-36.

2. Γιὰ ὅλα αὐτὰ βλ. Pithis, *Die Schriften Περὶ σφυγμῶν des Philaretos* (βλ. παρακάτω, σημ. 3), σσ. 37-83.

3. Βλ. J. A. Pithis, *Die Schriften Περὶ σφυγμῶν des Philaretos. Text - Übersetzung - Kommentar* [Abhandlungen zur Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften, 46], Husum 1983. Βιβλιοκρισίες: SAMN 11 (1983) 9 J. Scarborough· BHM 58 (1984) 588-589 J. Atzpodien. Κριτικὲς παρατηρήσεις στὸ ἔργο *Περὶ πραγματείας σφυγμῶν* ἔγραψε ὁ I. Garofalo στὸ [Autori vari], «Congesture e emendamenti inediti», *Galenos* 5 (2011) 185.

στίχ. 1:⁴ Τοῦ Φιλαρέτου περὶ πραγματείας σφυγμῶν (...)

Ἡ παρατήρηση τοῦ ἐκδότη ὅτι ἀπὸ τὸν τίτλο τοῦ ἔργου πρέπει νὰ ἔχει ἔχει ἐκπέσει τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα, στὸ ἔργο τοῦ ὁποῖου βασίσθηκε ὁ Φιλάρετος,⁵ δὲν τεκμηριώνεται ἀναντίρρητα ἀπὸ τὴν παράδοση τῶν τίτλων παρόμοιων ἔργων. Σὲ ἔργα, ὅπως τὸ ἐδῶ ἐξεταζόμενο, γιὰ τὴ συγκρότηση τῶν ὁποίων ὁ συγγραφέας τοὺς στηρίζεται κατὰ βάση σε ὁμόθεμα συγγράμματα ἐνὸς ἢ δύο προγενέστερων γιατρῶν, δὲν δηλώνεται ἀπαραίτητα στὸν τίτλο ἢ πηγὴ τους. Ἔτσι ὁ Παλλάδιος (6ος αἰ. μ.Χ.), συνοψίζοντας τὶς ἀπόψεις τοῦ Γαληνοῦ γιὰ τοὺς πυρετοὺς, δὲν μνημονεύει τὸ ὄνομα τοῦ Περγαμηνοῦ γιατροῦ στὸν τίτλο τοῦ δικοῦ του ἔργου, δηλ. στὴν *Περὶ πυρετῶν σύντομον σύνοψιν*.⁶ ἀντίθετα στὸ ἔργο γιὰ τοὺς πυρετοὺς ποὺ παραδίδεται μὲ τὰ ὀνόματα τοῦ Θεοφίλου πρωτοσπαθαρίου καὶ τοῦ Στεφάνου τοῦ Ἀθηναίου δηλώνονται σαφῶς οἱ δύο κύριες πηγές τοῦ ἔργου: *Περὶ τῆς τῶν πυρετῶν διαφορᾶς ἔκ τε Ἴπποκράτους καὶ Γαληνοῦ*.⁷ Συνεπῶς δὲν εἶναι ἀπαραίτητη ἡ συμπλήρωση τοῦ χωρὶς πρόβλημα παραδεδομένου τίτλου κατὰ τὸν τρόπο ποὺ ὑποστηρίζει ὁ ἐκδότης (ὁ ὁποῖος ὄχι μόνο στὸ κείμενο δὲν εἰσάγει κάποια πρόταση, ἀλλὰ οὔτε καὶ στὸ κριτ. ὑπόμν. μνημονεύει τὴν κατὰ τὴ γνώμη του πιθανὴν συμπλήρωση στὸ ὑποτιθέμενο χᾶσμα).⁸

στίχ. 8-9: τὸ τελικὸν αἷτιον τουτέστιν τὴν ὠφέλειαν δι' ἣν ὁ σφυγμὸς (κινεῖται).

Ἡ προσθήκη τοῦ ἐκδότη εἶναι ἀποτέλεσμα πλημμελοῦς ἀξιοποιήσεως τῆς χειρόγραφης παραδόσεως, ἀφοῦ τὸ παραπάνω χωρίο, στὸν κώδ. L1, φ. 162r, παραδίδεται χωρὶς πρόβλημα:

τὸ τελικὸν αἷτιον τουτέστιν τὴν ὠφέλειαν δι' ἣν γίνεται ὁ σφυγμὸς.

στίχ. 19: ἀρχαὶ γὰρ τῶν ἀρχῶν (καὶ) αἷτια αἰτίων τριττά εἰσιν

4. Οἱ παραπομπές γίνονται σὲ στίχους τῆς ἐκδόσεως τοῦ Pithis.

5. Βλ. Pithis, *Die Schriften Perì sphygmῶn des Philaretos*, ὁ.π. (σημ. 3), σ. 147.

6. Βλ. I. L. Ideler, *Physici et medici Graeci minores*, τ. 1, Βερολίνο 1841 (ἀνατύπ. Ἀμστερνταμ 1863), σσ. 107-120· πρβ. ἐπίσης τὸν Θεοφάνη Χρυσοβαλάντη (Νόννο), ὁ ὁποῖος, ἂν καὶ στὸ ἔργο του *Σύνοψις ἐν ἐπιτομῇ τῆς ἱατρικῆς ἀπάσης τέχνης* βασίζεται σὲ ἔργα προγενέστερων του γιατρῶν, κυρίως στὸν Γαληνὸ, τὸν Ὀρειβάσιο, τὸν Ἀέτιο Ἀμιδηνοῦ καὶ τὸν Παῦλο Αἰγινήτη, δὲν κρίνει σκόπιμο νὰ δηλώσει κάτι σχετικὸ στὸν τίτλο· τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν περίπτωση τοῦ Ὀρειβασίου στὸ ἔργο του *Ἱατρικαὶ συναγωγαὶ* καὶ τοῦ Ἀετίου τοῦ Ἀμιδηνοῦ στὰ *Βιβλία ἱατρικὰ ἐκκαίδεκα*.

7. Βλ. D. Sicurus, *Theophili et Stephani Atheniensis De febrium differentia ex Hippocrate et Galeno*, Florentiae 1862.

8. Ὁ τίτλος *Περὶ πραγματείας σφυγμῶν* δὲν εἶναι συνήθης σὲ σχετικὰ ἔργα οὔτε καὶ τὸ οὖσ. *πραγματεία* σὲ ἀντίστοιχη θέση γενικὰ σὲ τίτλους· πρβ. ὅμως καὶ λίγο παρακάτω στὸ ἴδιο ἔργο, στίχ. 179-180: *γινωσκέτω ὅτι δέκα ἔξ εἰσι τὰ βιβλία περὶ τῆς τῶν σφυγμῶν πραγματείας*. Βλ. ἀκόμη [Γαλην.], *Π. σφυγμ.* πρὸς Ἀντ. [XIX 629, 1-3 K.]: *σκοποῦν ἔχομεν ἐν τῷ παρόντι συγγράμματι περὶ τῆς τῶν σφυγμῶν πραγματείας σύντομον ἐκθέσθαι παράδοσιν*.

Τὸ καὶ ὑπάρχει στὸ χφ., φ. 162ν, στίχ. 3 (ἀπὸ τὴν ἀρχή), κανονικὰ γραμμμένο ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ γραφέα, καὶ δὲν ἀποτελεῖ προσθήκη «*manu secunda*», ὅπως σημειώνει ὁ Pithis στὸ ἀντίστοιχο κριτ. ὑπόμν. Σὲ κάθε περίπτωση ὁμως τὸ σύμβολο τῆς προσθήκης εἶναι περιττό, ἀφοῦ δὲν δηλώνει ἐπέμβαση τοῦ ἐκδότη.

στίχ. 30-31: *ὠφέλιμον ἂν εἴη ἐξηγεῖσθαι τοιαύτην παράδοσιν καὶ εἰπεῖν πρῶτον τί ἐστὶν σφυγμός*

Ἡ χωρὶς ἄρθρο ἔκφραση τοιαύτην παράδοσιν ἀναφέρεται στὸ περι σφυγμῶν ποὺ προηγεῖται, δηλ. σὲ συγκεκριμένη παράδοσιν,⁹ ἢ ἔκθεση τῆς ὁποίας ἀρχίζει μὲ τὴν παραπάνω φράση. Γι' αὐτὸ πρὶν ἀπὸ τὸ τοιαύτην πρέπει νὰ προστεθεῖ τὸ ἄρθρο τὴν:

ὠφέλιμον ἂν εἴη ἐξηγεῖσθαι (τὴν) τοιαύτην παράδοσιν καὶ εἰπεῖν πρῶτον.

Βλ. καὶ Γαλην., *Τέχν. ἰατρ.* 1, 1 [I 305, 5-6 K. = σ. 274, 6-7 Boudon]: *καλεῖν δὲ ἔξεστι τὴν τοιαύτην διδασκαλίαν οὐ μόνον ὄρου διάλυσιν· ὁ.π. 37, 11 [I 410, 9-11 K. = σ. 391, 7-9 Boudon]: χρήσιμα δὲ εἰς τὴν τοιαύτην θεωρίαν [sc. τῶν σφυγμῶν] ἐστὶ καὶ δι' ὧν ἐξηγοῦμαι τε ἅμα καὶ κρίνω τὸ Περὶ σφυγμῶν Ἀρχιγένους βιβλίον· Θεραπ. μέθ. 12, 7 [X 851, 7-8 K.]: γεγυμνασμένου δέονται περὶ τὴν τοιαύτην θεωρίαν [sc. τῆς τῶν ἀλγημάτων γενέσεως] ἀνδρός, κ.ἄ.*

στίχ. 37-40: *σφυγμός ἐστὶν ἄγγελος ἀψευδῆς τῶν ἐν τῷ βάθει κεκρυμμένων καὶ τῶν ἀφανῶν προφήτης καὶ τῶν ἀδήλων ἔλεγχος ἐν ἀρμονίῳ τῇ κινήσει ἐν ἀρτηριακῇ πληγῇ διάθεσιν ἀόρατον προσαγορεύων.*

Στὸ χωρίο αὐτὸ καταγράφεται ἕνας ἀπὸ τοὺς ὀρισμοὺς τοῦ σφυγμοῦ, ὅπως περίπου μᾶς εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὸ ψευδο-γαληνικὸ ἔργο *Ὅροι ἰατρικοί*. Ὁ ἐκδότης ἐντοπίζει τὴν πηγὴ τοῦ Φιλάρету, ὡστόσο δὲν τὴν ἀξιοποιεῖ γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ παραπάνω χωρίου, τὸ ὁποῖο εἶναι προβληματικὸ στὴν τελευταία φράση του.

Στὴν ἔκφραση ἐν ἀρμονίῳ τῇ κινήσει ἐν ἀρτηριακῇ πληγῇ πρέπει ἢ γραφῆ ἀρμονίῳ τῇ νὰ διορθωθεῖ σὲ ἀρμονικῇ, καὶ ἐπίσης πρὶν ἀπὸ τὸν ἐμπρόθ. προσδ. ἐν ἀρτηριακῇ πληγῇ νὰ προστεθεῖ τὸ καί, δηλ.: ἐν ἀρμονικῇ κινήσει καὶ ἀρτηριακῇ πληγῇ.

Ἐπίσης ἢ μετοχὴ προσαγορεύων πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ προαγορεύων, ὅπως εἶναι τὸ ὀρθό· ἐξ ἄλλου μὲ τὴ διόρθωση αὐτὴ ἀποκαθίσταται τὸ νόημα τοῦ χωρίου, ἀφοῦ ὁ σφυγμός, ὡς τῶν ἀφανῶν προφήτης, μᾶς προαναγγέλλει

9. Στὴ γερμανικὴ μετάφραση τοῦ κειμένου τὸ τοιαύτην παράδοσιν μεταφράζεται (σ. 87) «*die (Puls-) Lehre*».

μιὰ (νοσηρή) κατάσταση που ἀκόμη δὲν ἔχει ἐκδηλωθεῖ.

Σχετικὰ μὲ τὶς παραπάνω διορθωτικὲς προτάσεις βλ. [Γαλην.], Ὀρ. *ιατρ.* 110 [XIX 376, 8-11 K.]: *σφυγμός ἐστιν ἄγγελος ἀψευδῆς τῶν ἐν βάθει κεκρυμμένων καὶ τῶν ἀφανῶν προφήτης καὶ τῶν ἀδήλων ἔλεγχος ἐν ἀρμονικῇ κινήσει καὶ μαντικῇ πληγῇ διάθεσιν ἀόρατον προαγορεύων.*¹⁰

στίχ. 43-46: *τί ἐστὶν ἀρτηρία; σῶμα μακρὸν στρογγύλον εἰς ὁμοίωμα σωλήνος ἐκ δύο χιτῶνων συγκείμενον, ἄρχον ἀπὸ τῆς καρδίας καὶ εἰς ὄλον τὸ χωριστὸν σῶμα αἷμα καὶ πνεῦμα ζωτικὸν περιέχον.*

Στὸ χωρίο αὐτὸ ἡ προφανῶς λανθασμένη γραφή ἄρχον πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ ἀρχ(όμενον) [sc. τὸ σῶμα] ἀπὸ τῆς καρδίας· πρβ. [Γαλην.], Π. σφυγμ. πρὸς Ἄντ. [XIX 630, 4-7 K.]: *ἀρτηρία ἐστὶ σώματος [σῶμα leg.?] ¹¹ ἐπίμηκες κυκλικὸν δίκην σωλήνος διχῆ διαιρούντων [διαιρούμενον leg.] ¹² ἀπὸ καρδίας ἐρχόμενον [ἀρ - leg.?] καὶ ἐπὶ τὸ πᾶν σῶμα καταμεριζόμενον, ἀέρα καὶ πνεῦμα ζωτικὸν περιέχον· αὐτόθι [XIX 630, 8-10 K.]: αὕτη δὲ [sc. ἡ ἀρτηρία] ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ ὠτίου τῆς καρδίας ἐκ τῆς λεγομένης ἀορτῆς ἐκφύεται, ἥτις σχίζεται διχῆ· [Γαλην.], Π. νεφρ. παθ. 1 [XIX 645, 8-9 K.]: φέρονται δὲ καὶ ἀπὸ τῆς καρδίας ἀρτηρίαι· Γαλην., Π. ἀνατ. ἐγγ. 7, 4 [III 600, 17-601, 1 K.]: κατὰ μὲν οὖν τὴν σωματικὴν οὐσίαν ἀρτηρία μὲν ἐστὶ τὸ τῆς δεξιᾶς κοιλίας ἐκφύομενον ἄγγειον, κ.ἄ.*

Ἐπίσης ἡ ἀκατανόητη ἔκφραση καὶ εἰς ὄλον τὸ χωριστὸν σῶμα πρέπει νὰ ἀποκατασταθεῖ ὡς ἀκολούθως: καὶ εἰς ὄλον τὸ σῶμα χωριζόμενον· βλ. τὸ ψευδο-γαληνικὸ χωρίο ποὺ παρατίθεται παραπάνω.

στίχ. 53-56: *καὶ τὸ μὲν εἰς τὴν κεφαλὴν φερόμενον λέγεται καρωτίς, τὸ δὲ ἐρχόμενον ἕως τῶν ἄκρων χειρῶν δακτύλων λέγεται σφυγμός.*

Πρὶν ἀπὸ τῆ γεν. δακτύλων πρέπει νὰ προστεθεῖ ὁ σύνδ. καί: βλ. [Γαλην.], Π. σφυγμ. πρὸς Ἄντ. [XIX 630, 16-17 K.]: *ἔρχεται ἐπὶ βραχίονας καὶ πῆχεις*

10. Σχετικὰ μὲ αὐτὸν τὸν ψευδο-γαληνικὸ ὄρον βλ. καὶ Αἰμ. Δ. Μαυρουδῆς, «Τὸ ψευδο-γαληνικὸ ἔργο Ὀροὶ ἰατρικοὶ καὶ ὁ κώδικας Vaticanus Palat. gr. 199», Ἑλληνικά 44 (1984) 331-333: στὸ φ. 198ν (in marg. sin.) τοῦ ἐν λόγῳ κώδικα παραδίδεται ὁ σχολιαζόμενος ὀρισμὸς τοῦ σφυγμοῦ, ὅπου ἀντὶ προαγορεύων παραδίδεται ἡ γραφή διαγορεύων (στὸ ἄρθρο αὐτὸ γίνεται λόγος καὶ γιὰ τὴ σημασία καὶ τὴ χρῆση στὴν ἰατρικὴ γραμματεία τῶν ρημάτων διαγορεύω καὶ προαγορεύω). Ἐπισημαίνω ἐπίσης ὅτι, ἐνῶ στὸν ὀρισμὸ τοῦ σφυγμοῦ στὸ ψευδο-γαληνικὸ Π. σφυγμ. πρὸς Ἄντ. καὶ στὸν παραπάνω Παλατινὸ κώδικα ὑπάρχει ἡ γραφή μαντικῆ πληγῆ, στὸν Φιλάρετο παραδίδεται ἀρτηριακῆ πληγῆ: τέλος στὴ λατιν. μετάφρ. τοῦ Π. σφυγμ. πρὸς Ἄντ., τὴν ὁποία παραθέτει ὁ Kühn στὴν ἔκδοσή του, ἡ τελευταία φράση τοῦ ἐξεταζόμενου ὀρισμοῦ μεταφράζεται ὡς ἀκολούθως: «... motu concinno ac musica percussione dispositionem praenuncians invisibilem».

11. Βλ. ὁμως τὴ λατιν. μετάφρ. τοῦ χωρίου (Kühn): «Arteria pars est corporis oblonga, ...».

12. Βλ. ὁμως τὴ λατιν. μετάφρ. τοῦ χωρίου (Kühn): «tubi instar bisariam dividentiū».

καὶ μέχρη καρπῶν καὶ ἄκρων χειρῶν καὶ δακτύλων, καὶ Παῦλ. Αἰγίν., Ἐπιτ. ἱατρ. 6, 101 [CMG IX/2, σ. 44, 13-14] (τίτλος στὸν κατάλογο περιεχομένων τοῦ ἔκτου βιβλίου): *περὶ ἄκρας χειρὸς καὶ τῶν δακτύλων αὐτῆς*, καὶ (τίτλος πρὶν τὸ κείμενο τοῦ κεφαλαίου) [CMG IX/2, σ. 156, 16]: *περὶ ἄκρας χειρὸς καὶ τῶν ταύτης δακτύλων*.

στίχ. 82-86: *εἰκότως οὖν ἄρα ἐν τῷ ἔαρι καὶ τῷ φθινοπώρῳ σφυγμοὶ μεγάλοι γίνονται καὶ ἰσχυροὶ εὐκρασίᾳ τῆς ποιότητος καὶ συμμετρίᾳ τῆς ποσότητος. τὸ σύμμετρον τῷ ποσῷ κρίνεται, τὸ δὲ εὐκρατον τῷ ποιῷ. δῆλον δὲ ὅτι κατὰ τὰς ἡλικίας ἀναλόγως.*

Στὸ χωρίο αὐτό, ποῦ ἐντάσσεται σὲ εὐρύτερα παρόμοιου περιεχομένου συμφραζόμενα,¹³ γίνεται λόγος γιὰ τὴ διαφοροποίηση τῶν σφυγμῶν κατὰ τὶς διαφορὲς ἐποχὲς τοῦ χρόνου. Στὴ συνέχεια ὁ Φιλάρετος ἐπισημαίνει ὅτι κάτι ἀνάλογο συμβαίνει καὶ κατὰ τὰ διάφορα στάδια τῆς ἀνθρώπινης ἡλικίας. Γιὰ νὰ καταστῆ λοιπὸν σαφέστερη ἡ δῆλωση τῆς ἀντιστοιχίας αὐτῆς, πρέπει πρὶν ἀπὸ τὸν ἐμπρόθ. προσδιορ. κατὰ τὰς ἡλικίας νὰ προστεθεῖ ὁ σύνδεσμος *καί*: ... δῆλον δὲ ὅτι *(καὶ)* κατὰ τὰς ἡλικίας ἀναλόγως.

Γιὰ τὴν προτεινόμενη προσθήκη συνηγοροῦν καὶ τὰ ἀκόλουθα χωρία ἀπὸ τὸ ἴδιο ἔργο, στίχ. 91-93: *ὁμοίως δὲ καὶ ἐν ἐκάστη χώρᾳ κατὰ τὴν αὐτῆς κρᾶσιν καὶ οἱ σφυγμοὶ μεταβάλλονται*, καὶ στίχ. 108-109: *ὁμοίως δὲ καὶ ἡ τοῦ καιροῦ ποιότης μεταβάλλει τὴν κρᾶσιν καὶ τοὺς σφυγμούς.*

στίχ. 122-124: *ἔλθωμεν οὖν εἰς τὰ μὴ κατὰ φύσιν, ἅτινά εἰσιν γυμνάσια, σῖτα πολλά, οἴνοποσίας, ὕδροποσίας πολλάς.*

Οἱ αἰτιατικὲς οἴνοποσίας, ὕδροποσίας πολλάς πρέπει νὰ διορθωθοῦν σὲ ὀνομαστικὲς, ὅπως εἶναι καὶ οἱ προηγούμενες λέξεις γυμνάσια, σῖτα πολλά, ὑποκείμενα τοῦ εἰσιν. Βλ. καὶ [Γαλην.], Π. σφυγμ. πρὸς Ἄντ. [XIX 633, 3-5 K.]: *ἔλθωμεν οὖν καὶ ἐπὶ τὰ οὐ φύσει, ταῦτά εἰσι γυμνάσια, λουτρά, σιτία πολλά, οἴνου πόσις, ὕδατος πολλοῦ πόσις.*

στίχ. 182-185: *διὰ ποίαν αἰτίαν τύπτουσιν αἱ ἀρτηρίαι; (διὰ) τοῦ φυλαχθῆναι τὴν θερμότητα εὐκρατον κατὰ φύσιν ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς μέρεσι καθ' οὗτινος ἐφέλκεται ψυχρὸς ἀήρ.*

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο κριτ. ὑπόμν., ἡ ἀρχὴ τῆς ἀπαντήσεως στὴν ἐρώτηση *διὰ ποίαν αἰτίαν τύπτουσιν αἱ ἀρτηρίαι;* παραδίδεται μὲ τὶς ἀκόλουθες διαφοροποιήσεις: τοῦ φυλαχθῆναι L1 || διὰ τὸ φυλάττεσθαι L2 A.

13. Προηγούμενως ὁ Φιλάρετος (στίχ. 68 κ.έ.) εἶχε ὑποστηρίξει ὅτι ὑπάρχει διαφοροποίηση τῶν σφυγμῶν ὅσον ἀφορᾷ (α) τοὺς ἄνδρες καὶ τὶς γυναῖκες, καὶ (β) τοὺς λεπτοὺς καὶ τοὺς παχείς.

Ἡ γραφή τοῦ φυλαχθῆναι παραδίδεται ἀπὸ τὸν κύριο φορέα τοῦ κειμένου, τὴν ὁποία ὁμοῦς ὁ ἐκδότης θεωρεῖ ἐλλιπὴ καὶ τὴ συμπληρώνει μὲ τὴν πρόθεση διὰ, ἢ ὁποία παραδίδεται ἀπὸ τὰ δύο ἄλλα χφφ. πού, ὅπως σημειώθηκε, διασώζουσι τὸ δεύτερο σφυγμολογικὸ ἔργο ποῦ συνδέεται μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Φιλάρету, στὴν πραγματικότητα ὁμοῦς πρόκειται γιὰ τὸ ψευδο-γαληνικὸ *Περὶ σφυγμῶν πρὸς Ἀντώνιον φιλομαθῆ καὶ φιλόσοφον*. Στὴν περίπτωση ποῦ υἰοθετηθεῖ ἢ προσθήκη τῆς προθ. διὰ πρέπει ἢ γεν. τοῦ νὰ διορθωθεῖ σὲ τό, δηλ. <διὰ> τὸ φυλαχθῆναι. Θὰ ἦταν δυνατὸν ὁμοῦς νὰ παραμείνει, χωρὶς καμιά προσθήκη, ἢ παραδεδομένη γραφή τοῦ φυλαχθῆναι ὡς γεν. τῆς αἰτίας· βλ. Γαλην., *Π. χρ. μορ.* 4, 12 [III 300, 4-6 K. = I 220, 10-12 Helmreich]: *ἵνα μὴ παντάπασιν ἀναίσθητον ἦ τὸ σπλάγχνον, ὥσπερ γε καὶ ἡ ἀρτηρία τοῦ φυλάττεσθαι τὴν συμμετρίαν αὐτῷ τῆς ἐμφύτου θερμότητος*. ὅ.π. 16, 12 [IV 337, 5-9 K. = II 431, 5-9 Helmreich]: *αἴτιον δ' ὅτι τροφῆς μὲν πάντα δεῖται τὰ μόρια, καὶ τὰ θερμὰ καὶ τὰ ψυχρὰ καὶ τὰ σκληρὰ καὶ τὰ μαλακὰ, τοῦ φυλάττεσθαι δ' ἀκριβὲς τὸ μέτρον τῆς ἐμφύτου θερμασίας οὐκέθ' ὁμοίως πάντα*.

στίχ. 330: οὗτος θεραπευόμενος δὲ κατὰ λόγον ζήσεται.

Τὸ ζήσεται πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ ζήσεται. Βλ. λίγο παρακάτω, στίχ. 340: πάντως ὁ τοιοῦτος θνήσεται.